

Reading Over Inheritance of Old Eloquence in According to New Linguistics Researchs

**Reading in book of
*Al Benyat Al Motehavelat Fi Albelaghat Al Arabia***

Hosein Kiani*

Abstract

Today about the manner of applying the inheritance of old eloquence in academic circles, there is a difference of opinion among researchers. Some of them believe in laying aside this rhetorical inheritance and following the new western eloquence. The other group believes old eloquence should become the basis and new findings of linguistics and stylistics should be utilized and a communication between both of them should be established. The book "Al Benyat Al Motehavelat fi Albelaghat Al Arabia" written by Osameh Al Bohayri tries to use the second view to make a bridge between old eloquence and new findings of western lingual and rhetorical. This article extracts author 's perspective by descriptive analytical method and then criticizes it. Research findings show that change in Sakaki's classification, attention to exiting the necessity of appearance in rhetoric, attention to inner structure of text, proceeding with the role of the reader in deviation from norms and the prominence of norm-avoidance in contemporary literary discourse are the most important features of the book. Numerous typing mistakes, choosing unsuitable fonts, not having a list of standards and poetries, are the most important defects of the book. In the introduction of book, the writer emphasizes that in his rhetorical analysis, he has adopted the text itself as a basis, but in the book there is no sign of adopting the text as a basis as a unit of rhetorical analysis.

* Associate Professor of Arabic Language and Literature, Department of Arabic Language and Literature Faculty of Literature and Humanities, Shiraz University, Shiraz, Iran, hkyanee@yahoo.com

Date received: 2023/04/14, Date of acceptance: 2023/07/29

Keywords: New Eloquence, Rhetorical Inheritance, New Linguistics, Osameh Al Bohayri, Al Benyat Al Motehavelat Fi Blaghat Al Arabia.

Contemporary scholars hold differing opinions on approaching the ancient heritage of eloquence in academic contexts. Some argue for disregarding this literary heritage and aligning it with Western rhetorical traditions. Others contend that the ancient eloquence should be considered foundational, drawing upon linguistic and stylistic insights and establishing connections between the two. Given the significant influence of ancient eloquence on modern rhetorical and critical studies, it is necessary to reexamine it by incorporating new linguistic and rhetorical advancements.

The reexamination of ancient eloquence through new research serves two purposes. Firstly, it allows for rediscovering and representing the remarkable capabilities of the ancient rhetorical heritage. Secondly, it prevents scholars from solely embracing Western theories and encourages them to incorporate and contextualize these theories within their literary traditions.

Different understandings of the literary heritage can be categorized into two stages: the historical stage, which involves examining the history of eloquence and summarizing the contents of books, with proponents such as Ahmad Mustafa Maraghi, Shawqi Daif, and Badawi Tabanah. The second stage entails understanding the literary heritage from the perspective of modern linguistics, with followers including Hammadi Sammoud, Mohammed Alomari, and Mohamed Abdel Mottaleb. The book "Al-Binyatu Al-Mutahawwila fi Al-Balagha Al-Arabiya," authored by Osama Al-Bhairi, which is the focus of this article, aligns with the second perspective.

This descriptive-analytical research examines the author's viewpoints after formally critiquing the book. Therefore, the study aims to assess the book's adherence to publication standards and elucidate its innovations in understanding ancient eloquence. Additionally, it seeks to clarify the book's position within the educational curriculum of the Ministry.

In this book, the author prioritizes ancient eloquence by drawing upon linguistic and stylistic advancements and establishing connections between the two. The significance of this research lies in introducing a book that combines the literary heritage with new achievements, presenting a fresh approach to rhetorical analysis, and encouraging rhetoricians to adopt a novel perspective on the past while engaging with new scientific disciplines and utilizing them to establish a proper relationship between new data and the characteristics of ancient eloquence.

Based on the research findings, this book examines "the departure of speech from essential of appearance " in ancient eloquence through the lens of modern linguistic knowledge. It provides fresh analyses by utilizing various linguistic functions, both external and internal, as studied in modern linguistics. By accepting the tripartite division of eloquence (knowledge of meanings, expression, and rhetoric), the book attempts to maintain this division, explore eloquence from a new perspective, and contribute new information to eloquence by relying on the reconstruction and infrastructure of knowledge.

According to Osama Al-Bhairi, "revisiting" the rhetorical heritage involves critically and freshly examining ancient rhetoric to restore its credibility and relevance. The author believes that the rhetorical heritage can be harmonized with new linguistic and rhetorical data, and by utilizing these data in the analysis of ancient texts, new results can be achieved, and a new critical theory in line with Arabic culture can be presented.

Al-Bhairi aims to establish a strong connection between "the departure of speech from essential of appearance" in ancient rhetoric and the literary function of language in modern linguistics. He emphasizes the significance of stylistic devices that depart from rhetorical essential of appearance, which previous scholars have overlooked. In the third chapter, he extensively critiques and analyzes the departure of speech from essential of appearance in the knowledge of Badi' (linguistic innovation), successfully exploring the relationship between Badi' and the departure of speech from essential of appearance.

The book serves as a supplementary textbook on rhetoric for graduate students, introducing new analytical approaches by linking linguistic and rhetorical achievements and expanding students' perspectives. It stands out for its logical sequencing of chapters and subheadings, incorporation of new sources, revitalization of the analysis of ancient rhetorical examples, scholarly integrity, connection of rhetoric with new linguistic research, and separate explanations of the objectives of each chapter.

Initially a doctoral dissertation defended in 1999, the book was published ten years later. Consequently, the author updated the introduction to reflect the research background of 2009 and explained the reasons for changing the book's title and the modifications made during those ten years.

While the author outlines the book's objectives in the introduction and successfully achieves them in the chapters and sections, the conclusion provides a concise overview of the findings without explicitly highlighting any specific discoveries.

Although the author acknowledges that rhetoric analysis is text-based in the introduction, the book does not exclusively focus on analyzing the text as a rhetorical unit.

Bibliography

- Al- Zannad, Al-Azhar (1993), Arabic rhetoric lessons, towards a new vision, Beirut: Al-markaz Al-saghaphi Al-Arabi.
- Abd al-Muttalib, Mohammad (1994), Arabic rhetoric another reading, Lebanon: Maktabat of Lebanese Publications.
- Abd al-Muttalib, Mohammad (1994), rhetoric and stylistics, 1st Edition., Lebanon: Maktabat of Lebanese Publications.
- Al-Boheiri, Osama (2010), The transformed structure in arabic rhetoric, Egypt: Dar Al-Elm & Al-Iman.
- Alian Mostapha, Rebhi (1999), Scientific researches and methods: theory and applications, Oman: Dar safa.
- Amar, Othmani (2015), Features of the renewal of rhetoric in the book Arabic rhetoric another reading by Mohammad Abd al-Muttalib, a critical analytical study, phd thesis, university of Oran.
- Falih, Jalil Rashid (1972), Innovations sience, Its origin and development, Master thesis. Baghdad university: College of literature and graduate studies.
- Kfour, Khalil (1994), Towards a new rhetoric, Beirut: Naddaf publications.
- Khaghani Asphahani, Mohammad (2017), New rhetoric, 1st Edition, Tehran: Samt.
- Obeidat, Mahmood (1997), Scientific researches methodology: Rules, stages and applications, Oman: Dar vael.

بازخوانی میراث بلاغت قدیم در پرتو پژوهش‌های زبان‌شناسی جدید خوانشی در کتاب *البنیة المتحوّلة فی البلاغة العربیة*

حسین کیانی*

چکیده

امروزه در چگونگی بهره‌گرفتن از میراث بلاغت قدیم در محافل علمی، میان پژوهش‌گران اختلاف نظر است. گروهی بر این باورند که باید این میراث بلاغی را کناری نهاد و با بلاغت جدید غربی هم‌گام شد. گروهی دیگر بر این باورند که باید بلاغت قدیم را اصل قرار داد و از یافته‌های زبان‌شناسی و سبک‌شناسی کمک گرفت و بین این دو ارتباط برقرار کرد. کتاب *البنیة المتحوّلة فی البلاغة العربیة* نوشته أسامة البحیری تلاش می‌کند تا دیدگاه دوم را اساس کار خود قرار دهد تا پلی بین بلاغت قدیم و یافته‌های جدید زبانی و بلاغی ایجاد کند. این مقاله با کمک‌گرفتن از روش توصیفی-تحلیلی در پی آن است تا پس از نقد شکلی کتاب، دیدگاه‌های نویسنده را استخراج و سپس به تحلیل آن‌ها بپردازد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که تغییر در تقسیم‌بندی سکاکی، توجه به مسئله خروج از مقتضای ظاهر در علم بدیع، توجه به ساختار داخلی متن، پرداختن به نقش خواننده در هنجارگریزی، و پررنگ‌شدن هنجارگریزی در گفتمان ادبی معاصر از مهم‌ترین ویژگی‌های کتاب است. اشکال‌های تاییی فراوان، انتخاب فونت نامناسب، و نداشتن فهرست اعلام، ابیات، و اشعار از مهم‌ترین کاستی‌های کتاب است. نویسنده در مقدمه کتاب تأکید دارد که در تحلیل بلاغی خود متن را اساس قرار داده، اما در کتاب اثری از اساس قراردادن متن به‌عنوان یک واحد تحلیل بلاغی نیست.

کلیدواژه‌ها: میراث بلاغی، بلاغت جدید، مطالعات سبک‌شناختی، أسامة البحیری، *البنیة المتحوّلة فی البلاغة العربیة*.

* دانشیار زبان و ادبیات عربی، عضو هیئت علمی دانشگاه شیراز، شیراز، ایران، hkyanee@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۲۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۰۷

۱. مقدمه

بازآفرینی جایگاه میراث بلاغی قدیم نیازمند بازخوانی جدیدی از آن است. پرواضح است که بلاغت قدیم تأثیر چشم‌گیری در مطالعات بلاغی و نقدی جدید داشته است و ناقدان در پژوهش‌های خود از آن بهره جسته‌اند. برخی از پژوهش‌گران نوگرایی را در معنای انقطاع از میراث قدیم تلقی کرده‌اند و برخی دیگر نیز قائل به جمع بین میراث بلاغی و یافته‌های جدید هستند.

خوانش‌های گوناگون در میراث بلاغی را می‌توان در دو مرحله دسته‌بندی کرد: مرحله تاریخی که در آن به تاریخ بلاغت و خلاصه‌کردن محتوای کتاب‌ها پرداخته شده است. پژوهش‌گرانی چون أحمد مصطفی المراغی در کتاب *تاریخ العلوم البلاغية والتعريف برجالها*، و شوقی ضیف در کتاب *البلاغة العربية تطور و تاریخ*، و بدوی طبانة در کتاب *البيان العربي* این دیدگاه را گسترش داده‌اند. مرحله دوم خوانش میراث بلاغی از منظر زبان‌شناسی جدید است. حمادی صمود در کتاب *التفكير البلاغی عند العرب أسسه وتطوره إلى القرن السادس*، محمد العمری در کتاب *البلاغة العربية أصولها وامتدادها*، و محمد عبدالمطلب در کتاب *البلاغة العربية، قراءة أخرى* از پیروان این دیدگاه هستند (بنگرید به عمار ۲۰۱۵: ۱۸-۲۳).

یکی از اشکال‌های اساسی در خوانش میراث بلاغی قدیم براساس پژوهش‌های نقدی و بلاغی جدید این است که این پژوهش‌ها براساس متون غیرعربی تألیف شده‌اند. هرچند برخی تلاش کردند به این پژوهش‌ها نوعی شمولیت دهند تا بتوانند آن را با متون عربی سازگار کنند، اینان فقط در پی تطبیق آن دیدگاه‌ها با زبان عربی بودند، بدون این‌که به تفاوت زبان عربی با دیگر زبان‌ها توجه کنند و هیچ کوششی در جهت ایجاد سازگاری بین آن پژوهش‌ها و ویژگی‌های خاص متون عربی نکردند (البحیری ۲۰۰۹: ۵). درست این همان چیزی است که برخی پژوهش‌گران را به بازخوانی میراث نقدی و بلاغی در پرتو نقد جدید برانگیخت.

از کتاب‌هایی که با این رویکرد تألیف شد، کتاب *البنیة المتحوّلة فی البلاغة العربية* است. نویسنده در آن تلاش می‌کند تا با استفاده از یافته‌های زبان‌شناسی جدید، میان بلاغت جدید و قدیم پیوند ایجاد کند. به همین دلیل، موضوع «خروج کلام از مقتضای ظاهر» را انتخاب کرده و با بهره‌گیری از کارکردهای زبان و موضوع بافت داخلی و خارجی متن، خوانشی نو ارائه داده است. پژوهشی که اسامه البحیری انجام داده است، از دو جهت اهمیت دارد:

الف. پژوهشی موضوعی است که با ماده موردبحث تعاملی بی‌طرف دارد، نه قدیم به‌خاطر قدمتش ستوده می‌شود و نه شیفته پژوهش‌های جدید می‌شود؛

بازخوانی میراث بلاغت قدیم در پرتو پژوهش‌های ... (حسین کیانی) ۱۳۱

ب. این پژوهش زمانی اتفاق افتاد که بلاغت عربی قدیم به سبب شکلی و جزئی و معیاری بودنش مورد انتقاد بود و به پیروی از پژوهش‌های بلاغی غربی، نقدهای شتاب‌زده و غیرمنصفانه‌ای به بلاغت قدیم می‌شد، بدون این‌که منصفانه آن را بخوانند تا به جوهر صحیح بلاغت قدیم دست یابند؛ چراکه اینان ظواهر را از این‌جا و آن‌جا برمی‌چیدند و کاستی‌ها را برجسته می‌کردند. سپس در سرزنش بلاغت قدیم شتاب می‌کردند، با این پندار که هجومشان بر بلاغت به آن‌ها صفت جدید خواهد بخشید و گویی سخن شیخ امین الخولی از پیش‌گامان تجدید بلاغت را نشنیده‌اند که می‌گوید: «اولین گام در تجدید آن است که قدیم را خوب بفهمیم؛ أول التجديد قتل القديم فهماً» (همان: ۹).

بازخوانی بلاغت قدیم در پرتو پژوهش‌های جدید، سبب می‌شود تا از طرفی میراث بلاغی قدیم بازخوانی و توانایی‌های آن بازنمایی شود و از طرف دیگر، پژوهش‌گران به پذیرش تمام‌وکمال نظریه‌های غربی روی نیاورند و در پی بومی‌کردن آن در ادبیات خود باشند. اهمیت این پژوهش به معرفی کتابی برمی‌گردد که تلاش کرده است میراث بلاغی و دستاوردهای جدید را باهم درآمیزد، روش جدیدی را در تحلیل بلاغی معرفی کند، به پژوهش‌گران بلاغت بیاموزد که با نگاهی نو به قدیم بنگرند و آن‌ها را به اندیشیدن در علوم جدید و به کارگیری آن‌ها در ایجاد رابطه‌ای صحیح بین داده‌های جدید و ویژگی‌های بلاغت قدیم تشویق کند.

۱.۱ پیشینه پژوهش

پژوهش‌گران مصر از پیش‌گامان دعوت به خوانش جدید در میراث بلاغی قدیم بودند. جبر ضومط (۱۸۹۶م) در کتاب *الخواطر الحسان فی المعانی والبیان*، به‌طور آشکار به بلاغت جمله، که در کتاب‌های بلاغی قدیم مطرح بود، ایراد گرفت و به جای آن، بلاغت متن را پیش‌نهاد داد. أحمد امین (۱۹۲۷م) در مقاله «حاجة العلوم العربیة إلى التجديد» در مجله مجمع اللغة العربیة در دمشق، انتخاب شاهد بلاغی از زندگی روزمره و گفتمان رایج را پیش‌نهاد داد و بر ایستایی مثال‌های کتاب‌های بلاغی قدیم اشکال وارد کرد. عبدالله العلالی (۱۹۲۹م) کتاب *مقدمة لدرس لغة العرب* را تألیف و در آن بر مبحث تشبیه، کنایه، حقیقت، و مجاز تأکید کرد. علی الجارم و مصطفى امین (۱۹۳۹م) کتاب *البلاغة الواضحة* را انتشار دادند. تغییر در ترتیب تقسیم سه‌گانه بلاغت، تنوع در شیوه ارائه مباحث بلاغی، تمرین‌های هدفمند هم‌راه با پاسخ در کتابی مستقل، و کاستن برخی از قواعد بلاغت قدیم از مهم‌ترین برجستگی‌های این کتاب است. أحمد الشایب (۱۹۳۹م) کتاب *الأسلوب* را نگاشت و برای بلاغت عربی جدید منهج کاملی را بنیان نهاد.

امین الخولی (۱۹۴۴م) در کتاب *مناهج التجديد في النحو والبلاغة والتفسير والأدب* تلاش کرد تا با مطرح کردن دو مبحث (التخلية و التحلية)، بلاغت عربی را به میدان پژوهش‌های ادبی بازگرداند (بنگرید به فالح ۱۹۷۲: ۱۸۳-۱۸۴). از دیدگاه ایشان، تخلیه همان نجات دادن بلاغت از جمود و خشکی و پژمردگی است و تخلیه آراستن متن با شگردهای زبانی و اسلوب‌هایی است که قدرت تأثیر متن در خواننده را افزون می‌کند (الخولی ۱۹۹۶: ۲۲۷). سلامة موسى (۱۹۴۵م) در کتاب *البلاغة العصرية واللغة العربية* به ابعاد جامعه‌شناختی و روان‌شناختی زبان عربی پرداخته است و بیش‌تر بر تفاوت‌های عربی قدیم و معاصر تمرکز دارد (خاقانی‌اصفهانی ۱۳۹۶: ۱۷۶). کتاب *فن القول* امین الخولی (۱۹۴۷م) از مشهورترین پژوهش‌های تجدید بلاغت عربی به‌شمار می‌آید که آن را در سه باب نگاشته است: مبادی، که در آن به معرفی علم بلاغت و پیوندش با سایر علوم پرداخته شده است. مقدمات، که در آن به دو مبحث زیبایی‌شناسی و روان‌شناسی در بلاغت پرداخته است. سپس أبحاث، که در آن در کنار بررسی اسلوب‌های رایج ادبی، نویسنده تلاش کرده است بلاغت متن را برجسته کند و از سلطه بلاغت جمله در تحلیل ادبی بکاهد.

محمد رجب الیومی (۱۹۷۱م) در کتاب *البيان القرآني* بر این باور است که تألیف کتاب بلاغت قرآن براساس پژوهش‌های پیشینان، تکرار گفته‌های آنان است و باید مباحث بلاغی در جهت تبیین اعجاز قرآن باشد و به‌شیوه‌ای نو ارائه شود. بنابراین، در تألیف خود علاوه بر برخی موضوعات بلاغت قدیم مانند ایجاز و اطناب و حقیقت و مجاز، به موضوعات جدیدی چون تصویر بلاغی، اقناع منطقی، قصه قرآنی، و وحدت موضوعی می‌پردازد.

فتحی فرید (۱۹۷۹م) در کتاب *المدخل إلى دراسة البلاغة* تلاش دارد تا با رویکرد روان‌شناسی و بیانی و تربیتی به تجدید بلاغی دست یابد. محمد برکات حمدی أبوعلی (۱۹۸۴م) در کتاب *دراسات في البلاغة* در پی آن است تا با نگاهی کلی به بلاغت، مطالب آن را بر متن ادبی تطبیق دهد و در صورت ضرورت، از دانش‌های دیگر بهره گیرد. منیر سلطان (۱۹۸۶م) در کتاب *البدیع تأویل و تجدید* با پیروی از کتاب عبدالله‌ابن معتز، بدیع را همان بیان و بلاغت شمرده است و تلاش دارد تا جنبه‌های ادبی بدیع را برجسته کند. الأزهر الزناد (۱۹۹۲م) در کتاب *دروس في البلاغة العربية، نحو رؤية جديدة*، از روش پژوهش‌های بلاغی قدیم پیروی کرده و آن را با داده‌های پژوهش‌های زبان‌شناسی جدید درآمیخته است.

خلیل کفوری (۱۹۹۴م) کتاب *نحو بلاغة جديدة* خود را انقلابی در دنیای بلاغت می‌داند و بر این باور است که بلاغت در عصر انحطاط از جوهر خود دور شده و به اصطلاحات عقیم

بازخوانی میراث بلاغت قدیم در پرتو پژوهش‌های ... (حسین کیانی) ۱۳۳

تبدیل شده است که بلاغت را به جمود رسانده است و دلیل جمود بلاغت عصر انحطاط را فراهم کردن شواهد ساختگی برای مصطلحات ازپیش تعیین شده می‌داند که هیچ ربطی به بلاغت ندارد (کفوری ۱۹۹۴: ۵). محمد عبدالمطلب (۱۹۹۷م) در کتاب *البلاغة العربية قراءة أخرى* براساس نظریه زبان‌شناسی چامسکی، به بازخوانی بلاغت عربی قدیم پرداخت و مباحث بلاغت قدیم را براساس این نظریه بازخوانی کرد. در سال (۱۹۹۸م) جمیل عبدالمجید در کتاب *البدیع بین البلاغة العربية واللسانیات النصیة*، براساس علم زبان‌شناسی متن به نقد و تحلیل کارکرد ادبی بدیع پرداخت و جنبه ادبی بدیع را برجسته کرد. نویسنده در پی پیوند دادن مباحث علم زبان‌شناسی متن با محسنات بدیعی است.

تمرکز پژوهش حاضر در پیشینه بر پژوهش‌هایی بوده است که قبل از رساله دکتری اسامه البحیری در تلاش بوده‌اند تا خوانشی جدید از بلاغت عربی داشته باشند. اسامه البحیری بر این باور است که در لابه‌لای کتاب‌ها و شرح‌های بلاغی قدیم، مباحث ارزش‌مندی نهفته است که برای پر بار کردن گفتمان بلاغی و نقدی معاصر سودمند است، ولیکن نیازمند پژوهش صبورانه و خوانشی دقیق و ساختاری روش‌مند و جدید است که جوانب اهمیت و ابتکار را نمایان سازد (البحیری ۲۰۱۰: ۵۲۱). اسامه البحیری تلاش می‌کند تا نگاهی نو به بلاغت قدیم داشته باشد و خواهان بازگرداندن شرعیت پژوهش‌های بلاغی با استفاده از یافته‌های زبان‌شناسی است. درحقیقت، پژوهش نویسنده از گام‌های نخستین در پیوند برقرارکردن بین بلاغت قدیم و یافته‌های زبان‌شناسی است.

در ایران در سال ۱۳۹۶ کتاب *البلاغة الجديدة: تنظير لبلاغة البيان والتبيين* نوشته محمد خاقانی اصفهانی منتشر شد. این اولین گام در بلاغت جدید در ایران بود. نویسنده هدف از نشر این کتاب را حذف کردن سیطره بلاغت قدیم در تدریس بلاغت در دانشگاه‌های ایران می‌داند، اما این بدان معنی نیست که بلاغت قدیم در کلاس‌های درس حذف شود، بلکه باید با نگاهی نقادانه و با بهره گرفتن از جریان‌های نقدی امروزی و به گونه‌ای روش‌مند، جنبه‌های مثبت آن را برجسته و مباحث اضافی آن حذف یا تعدیل کرد (بنگرید به خاقانی ۱۳۹۶: ۵-۶).

۲.۱ پرسش‌های پژوهش

این پژوهش در تلاش است تا به پرسش‌های ذیل پاسخ دهد:

۱. کتاب از نظر ساختاری و شکلی تا چه میزان پای‌بند قوانین چاپ کتاب است؟

۲. نوآوری‌های کتاب در خوانش بلاغت قدیم چیست؟

۳. جایگاه کتاب در سرفصل درسی وزارت چیست؟

۳.۱ روش پژوهش

این پژوهش براساس روش توصیفی - تحلیلی بر آن است تا به پرسش‌های پژوهش پاسخ دهد. روش توصیفی - تحلیلی به توصیف یک پدیده می‌پردازد تا زوایای پنهان آن را پیدا کند. از ویژگی‌های این روش رویکرد واقع‌گرایانه به پدیده‌هاست. تأکید این روش بر توصیف صرف نیست، بلکه برای دستیابی به نتیجه‌های جدید، به نقد و تحلیل و تفسیر این پدیده‌ها می‌پردازد (بنگرید به علیان مصطفی ۱۹۹۹: ۴۷-۴۸). این روش منحصر به جمع‌کردن اطلاعات و دسته‌بندی و ارائه آن‌ها نیست، بلکه علاوه‌برآن، به تحلیل دقیق این اطلاعات و تفسیر ژرف آن‌ها می‌پردازد تا به حقایق تازه‌ای دست یابد. علاوه‌برآن، این روش به بررسی دقیق پدیده‌ای خاص به‌شیوه کمی یا کیفی، در یک دوره یا دوره‌های مشخصی می‌پردازد تا بتواند در پرتو آن محتوا و مضمون آن پدیده را تبیین کند و به نتایجی برسد که در خدمت معارف بشری باشد (عبیدات ۱۹۹۷: ۴۷).

این پژوهش با بهره‌گیری از این روش، ابتدا در پی توصیف آن‌چه است که نویسنده ادعا کرده است و سپس براساس تحلیل محتوای متن، به نقد و تحلیل دیدگاه‌های نویسنده درخصوص به‌روزرکردن بلاغت قدیم می‌پردازد.

۲. بازخوانی میراث بلاغی

بازخوانی در علوم به دوره معاصر منحصر نیست. در زبان عربی، نمونه‌های فراوانی از توجه رویکرد نوگرایانه دانشمندان و نویسندگان در علوم گوناگون یافت می‌شود. به‌عنوان نمونه، ابن‌قتیبه (۲۱۳-۲۷۹) از اولین کسانی بود که در علوم زبانی و بلاغت به این موضوع اشاره کرد. او بر این باور بود که خداوند علم و شعر و بلاغت را بر زمان معینی محدود نکرده و قوم خاصی از اقوام را بدان مختص نگردانیده، بلکه آن را بین بندگان در همه زمان‌ها قرار داده و هر قدیمی را در عصر خودش جدید قرار داده است و نیز در قرن ششم هجری، ابن‌بسام به ایستایی پژوهش‌های بلاغی در اندلس و تقلید آنان از ادبیات شرق عربی اشاره می‌کند (بنگرید به لطروش ۲۰۱۶: ۹۷).

بازخوانی میراث بلاغت قدیم در پرتو پژوهش‌های ... (حسین کیانی) ۱۳۵

در آغاز قرن بیستم، پژوهش‌گران به خوانش میراث بلاغی در پرتو علوم جدید پرداختند. در نتیجه گروهی از پژوهش‌گران تلاش داشتند تا خوانشی نو از بلاغت قدیم ارائه دهند. محمد عبدالمطلب در کتاب *البلاغة والأسلوبية* به تأثیرگذارترین این پژوهش‌گران اشاره می‌کند و بر این باور است که حسین المرصفی در کتاب *الوسيلة الأدبية إلى العلوم العربية*، مصطفی صادق الرافعی در کتاب *عجاز القرآن*، أحمد حسن الزيات در کتاب *دفاع عن البلاغة*، أحمد الشایب در کتاب *الأسلوب*، و أمين الخولي در کتاب *فن القول* از جمله پیش‌گامان این عرصه هستند (بنگرید به عبدالمطلب ۱۹۹۴: ۳).

پیشرفت‌های جدید در علم بلاغت، برخی کاستی‌ها و ناکارآمدی‌های بلاغت قدیم را آشکار ساخت. این مسئله ذهن بسیاری از پژوهش‌گران عرب را به‌خود مشغول کرد و سبب شد تا کتاب‌هایی که مستقیم یا غیرمستقیم عنوان بلاغت جدید را در خود داشتند، تألیف شوند. این پژوهش‌گران نواندیش دو رویکرد به بلاغت داشتند. گروهی به مرگ بلاغت عربی و ضرورت ترک آن باور داشتند و توجه به دستاوردهای نوین را اساس کار خود قرار داده بودند. گروه دیگر بلاغت قدیم را پربار و راه‌گشا می‌دیدند که زبان‌شناسی جدید را یاری می‌کند و به خوانشی دست یافته می‌شود که با تکیه بر جدید، می‌توان قدیم را بازخوانی کرد (بنگرید به خاقانی اصفهانی ۱۳۹۶: ۷). بنابراین، در سایه زبان‌شناسی و سبک‌شناسی، برخی پژوهش‌گران به هدف دستیابی به هدف‌های ذیل به خوانش‌های نوگرایانه بلاغت قدیم پرداختند:

الف. خوانش جدید در علوم بلاغت عربی با عنوان‌های تصویر بلاغی یا تصویر فنی یا تصویر ادبی، یا تصویر زیباشناختی؛

ب. خوانش جدید در پژوهش‌های تاریخ بلاغت با تکیه بر پدیده‌های ادبی و رابطه این پدیده‌ها با جریان‌های بلاغی و بررسی آن در مقایسه با عصرهای دیگر و با تکیه بر شخصیت‌های بلاغی؛

ج. خوانش در علوم بلاغت و ارتباط آن با علوم جدید، مثل انسان‌شناسی، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، علوم تربیتی، و نظریه‌های شناختی؛

د. خوانش در اصطلاحات بلاغی و طبقه‌بندی آن‌ها؛

ه. تلاش بر حذف یا کم‌کردن سیطره فلسفه و منطق و دانش‌های دیگر در بلاغت عربی و تأکید بر جنبه‌های زیبایی‌شناسانه و خلاقانه بلاغت (بنگرید به لطروش ۲۰۱۶: ۹۹-۱۰۰).

۳. معرفی نویسنده

اسامة محمد ابراهيم البحيري در سال ۱۹۹۱، از بخش زبان عربی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه طنطای مصر در دوره کارشناسی دانش آموخته شد و سپس در سال ۱۹۹۵، با درجه عالی و رتبه ممتاز، از رساله کارشناسی ارشد خود با موضوع کتاب *الکناية والتعريض لأبي منصور الثعالبي دراسة وتحقيق* در همان دانشگاه دفاع کرد و در سال ۱۹۹۹ رساله دکتری خود را در موضوع *بناء الأسلوب على خلاف مقتضى الظاهر فى البلاغة العربية فى ضوء الدراسات السلوية الحديثة* ارائه کرد و با رتبه یک دانش آموخته شد.

در سال ۲۰۰۴، به درجه دانشیاری ارتقا یافت و در آوریل ۲۰۱۲ به درجه استادی در نقد ادبی و بلاغت دست یافت. اکنون به عنوان استاد نقد ادبی و بلاغت در بخش زبان عربی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه طنطا مشغول به کار است. در تعداد زیادی از کنفرانس‌های علمی بین‌المللی و ملی شرکت کرده است و بیش از سی کتاب و پژوهش علمی انتشار یافته دارد، از آن جمله:

۱. کتاب *الکناية والتعريض لأبي منصور الثعالبي، تحقيق ودراسة، القاهرة: مكتبة الخانجي،*

۱۹۹۷م؛

۲. شعر الثعالبي دراسة إحصائية، بسيون: مطبعة البربري، ۱۹۹۹م؛

۳. کتاب *برد الأكباد فى الأعداد لأبي منصور الثعالبي، تحقيق ودراسة، بسيون: مطبعة البربري،*

۱۹۹۹م؛

۴. النواجي وكتابه *زهر الربيع فى المثل البديع، تحقيق ودراسة، طنطا: دار الشاعر للطباعة و*

النشر، ۲۰۰۲م؛

۵. الثعالبي وكتابه *سجع المنشور، دراسة وتحقيق، طنطا: دار الحضارة للطبع والنشر، ۲۰۰۳م؛*

۶. *المدائح النبوية فى ديوان النواجي، طنطا: دار الشاعر للطباعة والنشر، ۲۰۰۳م؛*

۷. کتاب *تيسير البلاغة (علم البديع)، مطبعة الشاعر، طنطا، ۲۰۰۷م؛*

۸. کتاب *تيسير البلاغة (علم البيان)، مطبعة الشاعر، طنطا، ۲۰۰۷م؛*

۹. *البنية المتحوّلة فى البلاغة العربية، دار العلم والإيمان، دسوق، ۲۰۱۰م؛*

۱۰. *تراثنا البلاغى والمناهج الحديثة، المكتب المصرى الحديث، ۲۰۱۳م؛*

۱۱. *دراسات فى الشعر العربى القديم والمعاصر (تحت الطبع).*

۴. معرفی کتاب

کتاب *الْبَيِّنَةُ الْمُتَحَوَّلَةُ فِي الْبَلَاغَةِ الْعَرَبِيَّةِ* در سال ۲۰۱۰ از انتشارات دارالعلم والإيمان للنشر والتوزيع در دسوق، در یک جلد و در ۵۵۸ صفحه انتشار یافت. این کتاب رساله دکتری نویسنده است که در سال ۱۹۹۹ از آن دفاع کرد و پس از ده سال، منتشر شد. محمد عبدالمطلب در مقدمه خود بر کتاب، پس از ستودن تلاش نویسنده در پیوند دادن بین میراث بلاغی و یافته‌های زبان‌شناسی، در اهمیت کتاب چنین می‌گوید:

اسامة البحیری یکی از پژوهش‌گران پرتلاشی است که پیوند بین سبک‌شناسی غربی و بلاغت قدیم ذهن او را به‌خود مشغول ساخته و با پشتکار ستودنی توانست پژوهشی ارزشمند در این زمینه به‌ویژه در چهارچوب «خروج کلام از مقتضای ظاهر» به‌انجام برساند و این موضوع بیش‌تر محورهای بلاغی قدیم را در بر می‌گیرد و پیوند تنگاتنگی با موضوع‌های زبان معیار و زبان ادبی در سبک‌شناسی دارد؛ به‌گونه‌ای که می‌توان گفت این مباحث در سبک‌شناسی متأثر از مباحث خروج از مقتضای ظاهر در بلاغت قدیم است. نویسنده این موضوع را با عنوان‌های گوناگونی مانند «الانحراف - الانتهاک - الانحياز - العدول» مطرح می‌کند (البحیری ۲۰۱۰: ۶).

پس از مقدمه محمد عبداللطیف، نویسنده به مفهوم «خروج کلام از مقتضای ظاهر» پرداخته و به‌گونه‌ای کوتاه، اسالیب عدول در مهم‌ترین کتاب‌های بلاغی را بررسی کرده و به این نتیجه رسیده است که کوشش‌هایی که برای بررسی این موضوع در کتاب‌های بلاغی انجام شده است لازم است، ولی کافی نیست و بسیار نیازمند سامان‌دهی و نقد و تحلیل است تا بتوان از آن به‌عنوان علمی روش‌مند و اصولی نام برد. بنابراین، تلاش پژوهش‌گران معاصر درخور مباحث دقیق این موضوع در بلاغت قدیم نیست و لازم است تا بازخوانی جدیدی براساس دستاوردهای زبان‌شناسی و بلاغی جدید انجام شود.

این کتاب به هدف پرکردن خلأ پژوهشی در این موضوع بلاغی نگارش یافته است و اسلوب‌های خروج کلام از مقتضای ظاهر در بلاغت قدیم را جمع‌آوری کرده و سپس آن‌ها را براساس علوم سه‌گانه بلاغت قدیم طبقه‌بندی و به نقش زیبایی‌شناسانه و دلالتی آن در گفتمان ادبی براساس بررسی روساخت و زیرساخت کلام پرداخته است. مؤلف کوشیده است تا در پرتو تحلیل‌های سبک‌شناسی و زبان‌شناسی متن، به نمونه‌هایی از هنجارگریزی زبانی و نمونه‌هایی از رابطه زیرساخت و روساخت زبانی اشاره کند.

نویسنده کتابش را با یک مدخل در بررسی زبان ادبی و زبان معیار در زبان‌شناسی غربی و میراث بلاغت قدیم آغاز کرده و سپس به موضوع مقتضای حال و خروج کلام از مقتضای ظاهر در بلاغت غربی و بلاغت عربی پرداخته و در نهایت، مباحث اصلی کتاب را در سه باب آورده است:

باب اول: از چهار فصل تشکیل شده و در آن خروج کلام از مقتضای ظاهر را در علم معانی بررسی کرده است. در فصل اول، خروج کلام از مقتضای ظاهر در اسلوب خبری را در پرتو کارکردهای زبان بررسی کرده و پس از آن، به مبحث خروج کلام از مقتضای ظاهر در مسندالیه پرداخته است. در فصل دوم، خروج اسالیب انشای طلبی برخلاف مقتضای ظاهر و در فصل سوم، حالت‌های خروج کلام از مقتضای ظاهر در مبحث تقدیم و تأخیر را مورد بررسی قرار داده است. در فصل آخر، به تحلیل نمونه‌هایی از تبادل دلالتی بین حروف جر و عطف و ادوات شرط و قصر و بیان نقش دلالتی و زیبایی آن در ساختار می‌پردازد.

باب دوم: از دو فصل تشکیل شده است و به موضوع خروج کلام از مقتضای ظاهر در علم بیان پرداخته است. در فصل اول، تشبیه مقلوب و تشبیه ضمنی را، که خروج کلام از مقتضای ظاهر در آن دو برجسته‌تر است، بررسی کرده و در فصل دوم، به خروج کلام از مقتضای ظاهر در دو مبحث کنایه و تعریض پرداخته است.

باب سوم: در آن خروج کلام از مقتضای ظاهر در علم بدیع را در پنج فصل بررسی کرده است. در فصل اول، به بررسی خروج کلام از مقتضای ظاهر در اسلوب التفات و تجرید پرداخته و در فصل دوم، خروج کلام از مقتضای ظاهر را در فنون مشاکله و تغلیب و اسلوب الحکیم و قول به موجب بررسی کرده است. فصل سوم به بررسی خروج کلام از مقتضای ظاهر در توریه و استخدام و ایهام و توجیه و عکس الظاهر اختصاص داده شده است. در فصل چهارم به فنون تهکم و سخریه و اسلوب الهزل المراد به الجد در بلاغت عربی و غربی پرداخته و خروج کلام از مقتضای ظاهر در این مباحث را بررسی کرده است (بنگرید به همان: ۲۱-۲۵).

۵. نقد شکلی

ظاهر کتاب *البنیة المتحوّلة* زیباست و از شکلی جذاب، حجمی مناسب، فاصله‌های هماهنگ بین سطور و کلمات برخوردار است. این کتاب به‌رغم کیفیت در برخی از مشخصات ویرایش فنی،

بازخوانی میراث بلاغت قدیم در پرتو پژوهش‌های ... (حسین کیانی) ۱۳۹

خطاهای نگارشی در آن یافت می‌شود. این کاستی‌ها به نویسنده برمی‌گردد؛ چون این اثر رساله دکتری او بوده و زیر نظر هیئت داوران دفاع شده است و انتظار می‌رود کاستی‌های نگارشی در آن کم‌تر باشد، اما این مسئله در کتاب به گونه‌ای پررنگ شده است که خواننده از همان صفحه‌های اول احساس خستگی می‌کند. در این جا به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود: صفحه ۶ (معظم هذه الاتجاهات = معظم هذه الاتجاهات)، صفحه ۶ (قضايا الحادثة = قضايا الحادثة)، صفحه ۱۵ (مقتدى = مقتضى)، صفحه ۱۵ (النية = البنية)، صفحه ۱۹ (فیتنظیمها = فی تنظیمها)، صفحه ۱۸۶ (ع لی = إلی)، صفحه ۱۸۶ (الإيقاع النغمی = الإيقاع النغمی)، صفحه ۲۲۵ (ینتج = ینتج)، صفحه ۲۳۰ (فیالعمل = فی العمل)، صفحه ۲۴۹ (فیوضوح = فی وضوح)، صفحه ۲۵۰ (انفراها = انفراها)، صفحه ۲۷۶ (الضمینی = الضمنی فی)، و کاستی‌های نگارشی دیگری که در این جا مجال اشاره کردن به آن‌ها نیست.

تکرار بدون تغییر واژه‌ها، عبارت‌ها، و پاراگراف‌ها از دیگر کاستی‌هایی است که قابل چشم‌پوشی نیست؛ مانند آن‌چه در صفحه ۱۸ در سطر آخر و تکرار آن در ابتدای صفحه بعد آمده است. مانند آن نیز در صفحه ۲۴۰ و ۲۴۱ اتفاق افتاده است.

فونت انتخاب‌شده نامناسب و بسیار خسته‌کننده است. از فونت‌های گوناگون برای تنوع استفاده نشده است. از کاستی‌های این فونت انتخاب‌شده این است که واژه «الانحراف» بعد از این‌که با خط برجسته (بولد) در صفحات ۴۲، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۸، ۵۶، و ۵۸ نوشته شده، به «الانجراف» تبدیل شده است و نیز سبب پدید آمدن خطاهایی در اعراب‌گذاری ابیات انتخابی در صفحات ۱۲۱، ۱۵۳، ۱۸۸، ۱۹۰، و ۲۹۲ شده است. علاوه بر آن، اندازه خط در برخی صفحه‌ها مانند صفحه ۱۲۳، ۱۳۰، ۲۲۴، و ۳۰۸ بدون هیچ دلیلی کوچک‌تر شده است.

عنوان اولین چیزی است که توجه مخاطب را برمی‌انگیزد و باید دربرگیرنده موضوع اصلی باشد. هرچند عنوان انتخاب‌شده مخاطب را جذب می‌کند، دربردارنده موضوع اصلی اثر نیست. این کتاب رساله دکتری نویسنده با عنوان بناء الأسلوب علی خلاف مقتضى الظاهر فی البلاغة العربیة فی ضوء الدراسات الأسلوبیة الحدیثة بوده است که ده سال پس از دفاع منتشر شده است، اما در کتاب هیچ اشاره‌ای به این نکته نشده است و نیز عبارت «البنیة المتحوّلة» از واژگان کلیدی است که در فصل‌ها و عنوان‌های کتاب نمایان است، اما با مطالعه ژرف روشن می‌گردد که موضوع اصلی بررسی «البنیة المتحوّلة فی خروج الکلام من مقتضى الظاهر» است که در عنوان کتاب هیچ اشاره‌ای به موضوع اصلی کتاب نشده است.

هم‌چنان‌که اشاره شد، هدف نویسنده پیوند دادن بلاغت قدیم با پژوهش‌های زبان‌شناسی جدید است. عکس روی جلد و چینش رنگ‌های آن دربردارنده هدف کتاب است. رویکرد کتاب دربرابر بلاغت قدیم، نه پذیرش مطلق است و نه ردّ مطلق. بنابراین، ترکیبی است بین سفیدی پذیرش و سیاهی رد و رنگ خاکستری حاصل از این ترکیب، آگاهانه و زیرکانه به‌عنوان رنگ زمینه انتخاب شده است که از بالای صفحه شروع و به‌تدریج کم‌رنگ می‌شود و در پایین صفحه، روشن به‌نظر می‌رسد و رنگی که برای عنوان انتخاب شده است رنگی تند است که دیده‌ها را به آن خیره می‌کند، به‌گونه‌ای که شدت گدازش رنگ زرد و سازگاری آن با رنگ نارنجی فضایی آفریده است که از هماهنگی دو عنوان، گرمی مطبوعی را القا کند و پرتوافشانی‌اش را آشکار می‌سازد که در کلمه «فی» مجسم شده است و بر طلوع خورشید جدیدی دلالت می‌کند. پس این نوع ترکیب رنگ، چشم‌انداز روشنی را برای بلاغت قدیم در پرتو پژوهش‌های زبان‌شناسی جدید نوید می‌دهد.

هم‌چنین در رنگ عنوان، دو رنگ زرد و نارنجی روی هم قرار دارند و این نوع رنگ‌آمیزی اشاره به تفاوت در زیرساخت و روساخت کلام را به‌شکل بصری برای مخاطب مجسم کرده است و اگر اندکی دقت شود، روشن می‌گردد که در سطر اول، رنگ نارنجی در بالای رنگ زرد

بازخوانی میراث بلاغت قدیم در پرتو پژوهش‌های ... (حسین کیانی) ۱۴۱

واقع شده، در صورتی که در سطر دوم، این ترتیب متحول و رنگ‌ها جابه‌جا شده و این بار رنگ زرد بالای رنگ نارنجی واقع شده است و با این کار، به نوعی مفهوم «البنیة المتحولة» را القا می‌کند.

در پایین صفحه نمادی انتخاب کرده است که به وسیله آن، گذشته را مجسم کند؛ جوهردان و پَر و مُهر و وسایل نگارش زمان قدیم که توجه به بلاغت قدیم و استفاده از آن در تحلیل بلاغی در بلاغت جدید را القا می‌کند. تصویر سایه پر و انعکاس آن بر رنگ زمینه نیز نشانه ردپای بلاغت قدیم در بلاغت جدید است. هم‌چنین، اگر به عکس نیمه دیگر جلد (در آخر کتاب) توجه شود، بازتاب عکس روی جلد به سمت پایین به وضوح دیده می‌شود و البته تصویری بسیار کم‌رنگ‌تر است و این اشاره‌ای است به این که این تصویر واضح پررنگ برآق پدیده نوظهوری نبوده است، بلکه اگر نیک بنگریم، آثار پایه و اساس آن در قدیم را مشاهده خواهیم کرد.

عنوان کتاب در صفحه اول به صورت خسته‌کننده تکرار شده است، به طوری که به نظر می‌رسد انتشارات برای این صفحه برنامه‌ریزی نکرده است. در همین صفحه و صفحه بعد، واژه «دار» از نام ناشر حذف شده است. صفحه دوم شناسنامه کتاب است که اطلاعات ناقصی در آن آورده شده است.

صفحه سوم کتاب با عنوان «تنبيه» آغاز می‌شود. این صفحه یک بیت شعر از زهیر بن ابی سلمی، یک پاراگراف از کتاب *نظریه الأدب المعاصر و قراءة الشعر* نوشته دیدوید بشبندر، و متن دیگر از کتاب *التأویل و التأویل المفرد* نوشته امپرتو اکو را در خود جای داده است. هر سه متن پیامی یک‌سان دارند و بر این امر تأکید دارند که هیچ نظریه جدیدی وجود ندارد و همه نظریه‌ها در اندیشه پیشینیان ریشه دارد. انتخاب این متن با آنچه نویسنده در پی اثبات آن است کاملاً هماهنگ است.

صفحه چهارم مقدمه محمد عبدالمطلب با عنوان «البلاغة الجديدة (۱)» آورده شده است که در آن، تلاش اسامه البحیری را می‌ستاید و ویژگی‌های کتاب را برمی‌شمارد، اما ابهامی در عنوان این صفحه وجود دارد و آن آوردن عدد (۱) در کمانک بعد از *البلاغة الجديدة* است. روشن نیست نویسنده چه هدفی را دنبال می‌کند. در حالی که شماره‌گذاری به این شکل در عنوان‌های دیگر تکرار نشده است. نکته دیگر این که غالباً در آخر هر مقدمه، نام و تاریخ و مکان آورده می‌شود، اما در این جا به نام بسنده شده است.

بعد از مقدمه محمد عبدالمطلب، نویسنده مقدمه‌ای در نه صفحه می‌نویسد و بعد از این که موضوع کتاب را شرح می‌دهد، به موضوع خروج کلام از مقتضای ظاهر نگاهی تاریخی می‌اندازد؛ با این باور که پژوهش‌گران جدید برای این موضوع در بلاغت قدیم ارزشی قائل نیستند. سپس این موضوع را مهم‌ترین هدف کتاب معرفی می‌کند و پس از آن، به روش تحقیق و معرفی باب‌ها و فصل‌های کتاب می‌پردازد.

معمولاً شماره‌گذاری صفحه‌های کتاب از فصل اول آغاز می‌شود و صفحه عنوان و شناسنامه کتاب و اهدا و ... شماره‌گذاری نمی‌شوند. از فهرست تا آخر مقدمه با حروف ابجد مشخص می‌شود، ولی این موضوع در کتاب رعایت نشده است.

نویسنده در کتاب تلاش کرده است تا معادل نام‌های اشخاص و اصطلاحات علمی را بیاورد و در این امر تا حدودی موفق بوده است. اشکال برجسته این قسمت این است که برای برخی از نام‌ها و اصطلاحات معادل فرانسوی و برای برخی از آن‌ها معادل انگلیسی آورده است و یک‌دستی در این مسئله وجود ندارد.

نویسنده در تحلیل‌های خود از آیه‌های قرآنی و احادیث و اشعار و نیز دیدگاه‌های دانشمندان گذشته و معاصر در حوزه بلاغت و زبان‌شناسی بهره گرفته است. از آن‌جاکه کتاب در اصل رساله دکتری نویسنده بوده است، انتظار می‌رفت نمایه آیه‌های قرآنی و احادیث و اشعار و اعلام آورده شود، ولی هیچ نمایه‌ای در آخر کتاب وجود ندارد.

۶. نقد محتوایی

نگاهی به فهرست کتاب نشان می‌دهد که این اثر تلاشی ارزشمند در برقرارکردن پیوند بین بلاغت قدیم و یافته‌های زبان‌شناسی است. یکی از مهم‌ترین موضوع‌های بلاغت قدیم خروج کلام از مقتضای ظاهر است. نویسنده این موضوع را با تمرکز بر متکلم و مخاطب بررسی کرده و نیز به بررسی دیدگاه‌های پیشینیان در خصوص زبان معیار و زبان ادبی پرداخته و موضوع هنجارگریزی را در بلاغت قدیم در پرتو یافته‌های زبان‌شناسی بررسی کرده است (همان: ۸).

۱.۶ تغییر در تقسیم‌بندی سکاکی

نویسنده تغییراتی را در تقسیم‌بندی سکاکی انجام داده و بر این اساس، التفات و تغلیب و عکس ظاهر و تهکم را در علم بدیع بررسی کرده است و قلب (قلب اسناد) را در مبحث تقدیم و تأخیر و انواع تبادل دلالتی و کارکرد بین حروف و ادوات را در علم معانی آورده است.

۲.۶ خروج کلام از مقتضای ظاهر و علم بدیع

در بلاغت قدیم، وقتی سخن از بدیع آورده می‌شود، تحلیل‌های بلاغت بیش‌تر بر زیبایی‌های لفظی و معنوی تأکید دارند. هرچند در تعریف بدیع بر جنبه‌های لفظی و معنوی پس از مطابقت کلام با مقتضای حال تأکید شده است، در عمل، مطابقت با مقتضای حال کنار گذاشته می‌شود.

از ویژگی‌های این کتاب بررسی موضوع خروج کلام از مقتضای ظاهر در علم بدیع است که می‌توان آن را از نوآوری‌های آن به حساب آورد. به عنوان نمونه، به بررسی خروج کلام از مقتضای ظاهر در اسلوب التفات، تجرید، فنون مشاکله، تغلیب، اسلوب حکیم، و قول به موجب می‌پردازد. در اسلوب التفات، پس از پرداختن به انتقال بین ضمیرها و صیغه‌های فعل و عدد، به انتقال از جمله فعلیه به جمله اسمیه و از جمله اسمیه به فعلیه و نیز انتقال از مذکر به مؤنث و از مؤنث به مذکر می‌پردازد که این قسمت از نوآوری‌های کتاب است.

نکته درخور توجه در این بخش از کتاب این است که نویسنده مباحث علم بدیع را تفصیل داده است. این کار عاملدانه انجام شده است، زیرا ارتباط دادن مباحث علم بدیع به خروج از مقتضای ظاهر به منزله دفاع پنهان نویسنده از علم بدیع است در مقابل کسانی که بر بدیع تاختند، تاجایی که خواستار حذف آن از علوم بلاغت شدند و بر این باور بودند که بدیع کار بی‌فایده‌ای است و بیش‌تر مواقع باعث شده است تا ادیب با کوشش‌های تصنعی، متن خود را زیبا جلوه دهد. بنابراین، قرارداد بدیع در چهارچوب خروج از مقتضای ظاهر به منزله بازگرداندن اعتبار بدیع و تأکیدی برای کارکرد ادبی آن است (بنگرید به همان: ۱۳).

۳.۶ خروج کلام از مقتضای ظاهر و مخاطب

در ساختارهای هنجارگریز، کانون توجه به سمت مخاطب است. ادیب با بهره‌گیری از هنجارگریزی ادبی به هدف زیباسازی کلام، در پی به هم ریختن واقعیت ذهنی مخاطب است تا افق انتظار مخاطب را تغییر دهد. به عنوان مثال، برای مخاطب منکر باید کلام مؤکد آورده شود، اما متکلم به ناگاه و بدون مقدمه، کلام را بدون تأکید می‌آورد تا از این طریق توجه مخاطب را به هدفی که دارد جلب کند. نویسنده تلاش کرده است تا با بهره‌گیری از یافته‌های پژوهش‌های زبان‌شناسی، نقش مخاطب را در موضوع خروج کلام از مقتضای ظاهر برجسته کند (همان: ۵۲۲).

شکسته شدن افق انتظار مخاطب در اسلوب‌های خروج کلام از مقتضای ظاهر، سبب می‌شود تا اثر دلالی و جمالی آن مدت زیادی در ذهن مخاطب بماند، چون مخاطب تجربه جدیدی به دست می‌آورد که انتظار آن را نداشته است. اسامه البحیری سه مرحله برای این

اثرگذاری بر مخاطب در نظر می‌گیرد، آگاه‌سازی مخاطب مرحله اول آن است، به این شکل که اسلوب‌های خروج از مقتضای ظاهر توجه مخاطب را به خود جلب می‌کند. سپس در مرحله بعد، هماهنگی بین کارکرد دستوری و بافت زبانی و معنای ادبی انجام می‌پذیرد و مرحله آخر تولید معنای جدید در ذهن مخاطب است و این همان شکستن افق انتظار مخاطب است و به همین دلیل، توجه مخاطب به متن جلب می‌شود و اثرگذاری آن را بیش‌تر می‌کند (همان: ۵۲۲).

۴.۶ خروج کلام از مقتضای ظاهر و گفتمان ادبی

نویسنده در کتاب خود در تلاش است تا رابطه‌ای بین خروج کلام از مقتضای ظاهر با تحلیل گفتمان برقرار کند. او بر این باور است که دانش بلاغت قدیم از تمام ظرفیت‌های موضوع خروج کلام از مقتضای ظاهر بهره گرفته است تا تحلیل‌های ارزش‌مندی به مخاطبان ارائه دهد. بنابراین، در تحلیل گفتمان ادبی معاصر می‌توان از روش پیشینیان بهره گرفت و با پیوند دادن بین نظریه‌های جدید تحلیل گفتمان با مبحث خروج کلام از مقتضای ظاهر، تحلیل‌های جدیدی ارائه داد.

او بر این باور است که با بهره‌گیری از منابع تراث بلاغی قدیم می‌توان مباحث تحلیل گفتمان را بومی کرد و هم‌زمان با جریان پژوهش‌های ادبی و تحلیل گفتمان در جهان، به ارائه روش‌های مناسب زبان عربی در تحلیل گفتمان پرداخت. در توضیح این موضوع به نقش مخاطب در بلاغت قدیم و توجه به سیاق خارجی در آن اشاره می‌کند (همان: ۵۲۳).

۷. ارزیابی مصادر و منابع کتاب

از ضرورت‌های پژوهش علمی دست‌یافتن به منابع و مراجع موثق در پیوند با موضوع پژوهش است. بنابراین، استناد به منابع و مراجع و کیفیت ارجاع به آن‌ها، به شکل چشم‌گیری در پُربارکردن پژوهش سهم دارد. نویسنده به فهرستی از منابع و مصادر عربی و غیرعربی و نیز مجله‌ها استناد کرده است که نشان از به‌روزر بودن منابع دارد، اما انتظار می‌رفت در یک رساله دکتری، فهرست مصادر از منابع جدا شود. پرواضح است که واژه مصدر و منبع در زبان عربی، هرکدام دلالت خاص خود را دارند. باتوجه به این که کتاب دراصل، رساله‌ای دانشگاهی بوده، نویسنده در ارجاعات و نقل‌قول‌ها دقت نظر داشته است.

۸. جایگاه کتاب در سرفصل درسی

سرفصل وزارتی رشته زبان و ادبیات عربی تأکید فراوان دارد تا درس بلاغت در دوره ارشد و دکتری به تحلیل متن با رویکرد قدیم و جدید پردازد. به همین دلیل، می‌توان این کتاب را در زمره کتاب‌های کمک‌درسی تحصیلات تکمیلی در دو مرحله ارشد و دکترا قرار داد تا این‌که دانشجویان بتوانند برای دستیابی به ایده‌های جدید در نقد بلاغی از روش این کتاب بهره گیرند. نویسنده شواهد پرکاربرد در بلاغت قدیم را انتخاب کرده و براساس یافته‌های زبان‌شناسی و بلاغت قدیم، به تحلیل‌های جدیدی دست یافته است که برای دانشجویان تحصیلات تکمیلی بسیار سودمند است.

۹. نتیجه‌گیری

این کتاب در پی آن است تا موضوع «خروج کلام از مقتضای ظاهر» در بلاغت قدیم را در پرتو یافته‌های زبان‌شناسی بررسی کند و با کمک‌گرفتن از کارکردهای گوناگون زبان و بافت خارجی و داخلی در زبان‌شناسی، تحلیل‌های تازه‌ای ارائه دهد.

نویسنده با پذیرش تقسیم‌بندی سه‌گانه بلاغت (علم معانی و بیان و بدیع)، سعی کرده است با دیدگاهی جدید به بلاغت بنگرد و با تکیه بر دو موضوع روساخت و زیرساخت، معلومات جدیدی به دانش بلاغت بیفزاید. مفهوم بازخوانی در میراث بلاغی در نزد أسامة البحیری، به معنای خوانش دوباره میراث بلاغی با نگرش نقدی و بلاغی جدید است تا بتوان شریعت بلاغت قدیم را بازگرداند و مباحث آن را روزآمد کرد. نویسنده بر این باور است که میراث بلاغی با یافته‌های زبان‌شناسی و بلاغی معاصر سازگار است و هنگامی که این داده‌ها در تحلیل متون ادبی و بلاغی قدیم استفاده می‌شود، امکان دستیابی به نتایجی جدید و ارائه نظریه نقدی جدید متناسب با فرهنگ عربی وجود دارد.

أسامة البحیری در تلاش است تا پیوندی دقیق بین مبحث خروج کلام از مقتضای ظاهر در بلاغت قدیم و کارکرد ادبی زبان در زبان‌شناسی جدید برقرار کند. نویسنده به اسالیب خروج کلام از مقتضای ظاهر در بدیع، که دانشمندان بلاغت در گذشته آن را در میراث بلاغی نادیده گرفته‌اند، اهمیت بسیاری داده است، به طوری که در باب سوم، با پرداختن به خروج کلام از مقتضای ظاهر در علم بدیع، تلاش دارد تا پاسخی درخور به کسانی دهد که بر این باور بودند که بدیع جزو بلاغت نیست و به همین دلیل، مفصل در این خصوص به نقد و تحلیل پرداخته و به خوبی توانسته است رابطه بدیع با خروج کلام از مقتضای ظاهر را تبیین کند.

این کتاب می‌تواند در شمار کتاب‌های کمک‌درسی بلاغت برای دانشجویان تحصیلات تکمیلی قرار بگیرد؛ چون با پیوند برقرارکردن بین بلاغت قدیم و دستاوردهای زبان‌شناسی، شیوه‌های تحلیلی جدیدی در اختیار دانشجویان قرار می‌دهد و افق‌های تازه‌ای در برابر آنان می‌گشاید. این کتاب رساله دکتري نویسنده بوده و در سال ۱۹۹۹ دفاع شده و بعد از گذشت ده سال، چاپ شده است. به همین دلیل، شایسته بود که مؤلف در مقدمه کتاب تجدیدنظر کند و پیشینه پژوهش را براساس سال ۲۰۰۹ بنویسد و دلیل تغییر عنوان کتاب و تغییراتی را که در این ده سال در کتاب اعمال کرده است ذکر کند.

از مهم‌ترین ویژگی‌های شکلی کتاب می‌توان به تسلسل منطقی در نگارش فصول کتاب و عنوان‌های فرعی، استفاده از منابع جدید، نوآوری در تحلیل مثال‌های بلاغی قدیم، حفظ امانت، گشودن آفاق جدید پیش‌روی خوانندگان، پیوند دادن بلاغت با پژوهش‌های جدید زبان‌شناسی، و تبیین جداگانه اهداف هر فصل اشاره کرد. نویسنده اهداف خود را به تفصیل در مقدمه شرح داده و در باب‌ها و فصل‌های کتاب به هدف خود رسیده است، ولی در قسمت نتیجه‌گیری تصویری کم‌رنگ از آنچه بدان رسیده است عرضه و نتایج را در سه صفحه خلاصه می‌کند و یافته‌های جدید خود را برجسته نمی‌کند. نویسنده در مقدمه کتاب تأکید دارد که در تحلیل بلاغی خود متن را اساس قرار داده است، اما در کتاب اثری از اساس قرار دادن متن به عنوان یک واحد تحلیل بلاغی نیست.

کتاب‌نامه

- البحیری، أسامة (۲۰۱۰)، *البنية المتحوّلة في البلاغة العربية*، مصر: دارالعلم والإيمان للنشر والتوزيع.
- خاقانی اصفهانی، محمد (۱۳۹۶)، *البلاغة الجديدة*، تهران: سمت.
- الزناد، الأزهري (۱۹۹۲)، *دروس في البلاغة العربية: نحو رؤية جديدة*، بيروت: المركز الثقافي العربي.
- عبدالمطلب، محمد (۱۹۹۴)، *البلاغة والأسلوبية*، لبنان: مكتبة لبنان ناشرون.
- عبدالمطلب، محمد (۱۹۹۷)، *البلاغة العربية قراءة أخرى*، لبنان: مكتبة لبنان ناشرون.
- عبیدات، محمود (۱۹۹۷)، *منهجية البحث العلمي: القواعد والمراحل والتطبيقات*، عمان: دار وائل.
- علیان مصطفی، ربیعی (۱۹۹۹)، *مناهج وأساليب البحث العلمي: النظرية والتطبيق*، عمان: دارصفاء.
- عمار، عثمانی (۲۰۱۵)، *ملاحم تجديد البلاغة في كتاب البلاغة العربية قراءة أخرى لمحمد عبد المطلب دراسة تحليلية نقدية*، أطروحة الدكتوراه، الجزائر: جامعة وهران.

بازخوانی میراث بلاغت قدیم در پرتو پژوهش‌های ... (حسین کیانی) ۱۴۷

فالح، جلیل رشید (۱۹۷۲)، *علم البديع نشأته وتطوره*، رسالة ماجستير، كلية الآداب وهيئة الدراسات العليا، جامعة بغداد.

كفوري، خليل (۱۹۹۴)، *نحو بلاغة جديدة*، بيروت: نداف.

لطروش، الشارف (۲۰۱۶)، «قراءة في دعوات تجديد البلاغة العربية»، *مجلة حوليات التراث*، العدد ۱۶، ۹۸-۱۰۵.

